

Raamat keskaja Liivimaa pidustustest

Anu Mänd. *Pidustused keskaegse Liivimaa linnades 1350–1550*. Tallinna Linnaarhiivi Toimetised, nr. 7. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2004. 551 lk.

Anu Mändi raamatu ilmumine on rõõmus sõnum kõigile keskaja ajaloo huvilistele. Intrigeerival teemal kirjutatud küllaltki mahukas teos põhineb 2000. aastal Kesk-Euroopa Ülikooli juures kaitstud doktoritööl. Sama uurimus, tõi küll, võõramaise lugeja jaoks kohandatud kujul peaks peatselt ilmuma või on juba ilmunud inglise keeles. Vähemalt allakirjutanu ootused käesoleva raamatu suhtes kruvis kõrgeks teadmine, et Anu Mänd on n.-ö. välja õppinud rahvusvaheliselt tunnustatud teadlaste käe all. Tema doktoritöö juhendaja on tuntud austria *Realienkunde* koolkonna esindaja prof. Gerhard Jaritz, mis juba iseenesest on kvaliteedi garantii.

Anu Mändi dissertatsioon on tegelikult suure osas kokku pandud varem ilmunud arvukate artiklite põhjal. Seega on tema tekstid n.-ö. esimese tuleproovi läbinud. Artiklid moodustavad siiski arvestataval määral ühtse tervikkäsitluse, mille eesmärk autori sõnastuses “on analüüsida keskaegse Liivimaa linnades tähistatud pidustusi”. Kaheksast peatükist koosnevas uurimuses on vaatluse all peaaesjalikult katoliku kiriku kalendripühade, nagu jõulud, vastlad jne., tähistamine linnakodanike korporatsioonides, samuti linnakodanike suvised meelelahutused: linnulaskmine, maikrahvi valimine. Sellega pole hõlmatud sugugi kõiki linnas peetud ega ka mitte korporatsioonides läbi viidud pidustusi (seda pole eesmärgiks seatudki). Nii on vaatluse alt välja jäänud inimese eluringiga seotud pidustused: ristsed, pulmad, matused. Samas on eriti pulmad ning matused väga tihedalt seotud korporatiivsete organisatsioonidega, juba seepärast, et mõlematel osalesid organisatsioonikaaslast ja neid viidi läbi gildimajas. Peale selle seadsid linnavalitsuse määrused pulmade-varrude pidamise toreduse hiljemalt 16. sajandil sõltuvusse just isiku korporatiivsest kuuluvusest.

Väitekirja uurimisainest piirab oluliselt

allikmaterjali olemasolu. Sellest tulenevalt on võimalik käsitleda ainult Liivimaa suurte linnade – Riia ja Tallinna – pidustusi. Anu Mändi uurimus tuginebki peaaesjalikult Tallinna, suhteliselt palju ka Riia allikatele. Mõningast võrdlusainest on leida Tartu, vähem Uus-Pärnu materjalidest. Just allikate spetsiifikast tulenevalt on raamatus vaatluse all tegelikult väga kitsas linnaelanike kiht: raehärrad, kaupmehed, kaubasellid, tunduvalt vähem käsitöölised. Linnaelanike põhimass, s. o. lihtinimesed on vaatluse alt aga sootuks väljas. Kokkuvõtvalt öeldes keskendub Anu Mänd oma raamatus peamiselt kõige paremini dokumenteeritud ja/või seni kõige rohkem läbi uuritud pidustustele: vastlad-jõulud, maikrahvi valimine, papagoi laskmine, ordumeistri vastuvõtt. Tõsi on, et põhjalikkuse poolest Mändi tööle varasema kirjanduse hulgast võrdset ei leidu. Esitatava informatsiooni uudsuse ja värske käsitluslaadi poolest võlusid kõige enam raamatu 5. (“Teised kalendaarsed pidustused”, lk. 246–279) ja 7. peatükk (“Pidustuste põhielemendid”, lk. 308–402).

Küüdväärset leiab kõnealuse raamatu juurest palju: autor demonstreerib erialakirjanduse head tundmist, Liivimaa peokultuurile tuuakse pidevalt võrdlusi mujalt Euroopast; Mänd näitab end kui põhjalikku ja mitmekülget uurijat, kes armastab muu hulgas tegelda detailide ja üksikasjadega. Käsitluse põhjalikkus ongi omadus, mis seda uurimust kõige paremini iseloomustab. Viimase tunnustuseks on ju seegi, et töö põhitekitisi illustreerivad ja täiendavad rohkearvulised joonised: diagrammid-graafikud, samuti ei puudu raamatust illustratsioonid ning allikate publikatsioonid.

Aga nagu parimetegi tööde puhul on asju, mis on hästi õnnestunud, ja on neid, mis pole nii laitmatud või mille headus on vaieldav. Nendel viimastel tahakski alljärgnevalt peatuda.

Alustuseks lubatagu teha väike ekskursus aastasse 1989, kui tol ajal veel vanemõpetaja Jüri Kivimäe juhendamisel moodustus Tartu Ülikooli ajaloo teaduskonna kolmanda kursuse üliõpilastest väike seminarirühm, et pühendada nn. teise keskaja avastamisele ja uurimisele. Seminaride käigus tehti tutvust uute vooludega ajaloo teaduses, sealhulgas argielu ajaloo; erilise huviga loeti annaallide koolkonna esindajate, aga ka saksa ja austria keskaja uurijate kirjutatud. Lääne kirjandusest ammutatud ideedele tuginedes, neist ergutust ja inspiratsiooni ammutades asusid seminaristid tööle äsja tagastatud Tallinna Linnaarhiivi allikatega, kirjutamaks nende põhjal juba omal käel

uurimusi keskaja Tallinna argielust. 1992. aastal jõudis kolm seminaristi diplomitöö kaitsmiseni Tartu Ülikooli juures. Nende hulgas Triin-Britt Vallfisch tööga “Pidustused hiliskeskaegses Tallinnas. Vastlad”. Tegu on igati korraliku ja sisuka, tänase päeva kriteeriumide järgi päris kindlasti magistritöö mõõtu oopusega. Just see diplomitöö on tegelikult esimene keskaja Tallinna pidustustele pühendatud eestikeelne kaasaegne uurimus. Ajaloolise tõe huvides olgu see tõsiasi siinkohal ära märgitud, sest Anu Mänd on miskipärast unustanud oma kursusekaaslaste tööd mainida. Ometi võib päris kindel olla, et just T.-B. Vallfisch'i diplomitöö oli üks esimesi kirjutisi, mille põhjal Anu Mänd end teemaga, nii kirjanuse kui ka allikatega kurssi viis, kui ta prof. Jüri Kivimäe ergutusel ja õhutusel Kesk-Euroopa Ülikooli juures 1996. aasta paiku Liivimaa pidustused oma uurimisteenaks valis.

Küsitavusi tekitavad raamatu autori terminoloogilised valikud, muu hulgas nt. “shafferi” mõiste eelistamine “kostihärrale” või “lauaülemale”. Tegelikult ei suuda Anu Mänd oma eelistust ka ise veenvalt ja arusaadavalt põhjendada: “[—] on neid ametimehi tituleeritud kas lauaülemateks või kostihärradeks, ent kumbki sõna ei anna tegelikult edasi nende õlgadel lasuvate kohustuste hulka ja amplituud, on neid selles raamatus nimetatud saksa keele eeskujul shafferiteks. (lk 15) Õieti imelik mõttekäik, sest sõna *shaffer* ei anna eesti lugejale edasi iseenesest üldse mitte mingit erilist sõnumit, sootuks veel mitte tema “õlgadel lasuvate kohustuste hulka ja amplituud”. Pole vähimatki hädavarvidust võtta kasutusele võõrast saksa keelset terminit, kui on olemas täiesti sobivad ja toredad eestikeelsed mõisted ”kostihärra” või “lauaülem”. Piisab, kui selgitada, mis kohustused neil ametimeestel ühe või teise pidustuse ajal olid. Sedasama peab tegema ju ka siis, kui kasutada *shafferi* mõistet, mingit silmatorkavat võitu peale võõrapärase termini kasutamise lusti on siin küll raske märgata. Muide, ka T.-B. Vallfisch kasutab diplomitöös nimelt *shafferi* mõistet ning vahest on Mänd just sealt inspiratsiooni saanud.

Naljakas juuksekarva lõhkiajamine käib kirikupühade nimetuste ümber. Näiteks kasutatakse *vastlapäeva* asemel selles raamatus mõistet *vastlateisipäev* (lk. 16–17). Vastlapäev on alati teisipäev, see tingimus kuulub lahutamatuult vastlapäeva juurde, seda teab igüks. Miks peab sedasama päeva keskaja kontekstis nimetama äkki *vastlateisipäevaks*?

Küsitava väärtusega keeleparanduslikud katsetused jätkuvad teiste kirikupühadega: läbisegi on kord kasutatud nende rahvalikku, kord jälle ainult katoliku kiriku kalendrist pärit täisnimetust, ja seda põhimõttel, nagu oleks osadel juhtudel “õiged” mõlemad nimetused (nagu jaanipäev = Ristija Johannese püha, mihklipäev = Püha Miikaeli püha), osadel aga ainult täisnimetus. Autor põhjendab oma valikuid järgmiselt: “[– –] nende pühade puhul, mille rahvapärane nimetus varjutab püha algupära või olemust, on eelistatud katoliku kiriku kalendrist pärit mõistet.” Sellest põhimõttest lähtuvalt ei kasutata töös näiteks rahvakalendrist pärit püha algupära ja olemust “varjutavat” nimetust *rukkimaarjapäev*. Kuigi on ju üldteada, et rukkimaarjapäev tähistab Neitsi Maarja taevasse mineku päeva, nagu *ussimaarjapäev* Neitsi sünnipäeva jne. Oleks vahest pidanud täpsemalt selgitama, mispoolest *jaanipäev* viitab selgemini Ristija Johannese sünnipäevale kui *rukkimaarjapäev* Maarja taevamineku pühale. “Ka aasta tähtsaimat kirikupüha ei nimetata siin raamatus rahvapärastelt lihavõteteks, vaid Kristuse ülestõusmispühaks” (lk. 17). Võib-olla tõesti on nii “läbinisti korrektne”. (Muuseum, “joulude” kasutamisest autor siiski loobunud ei ole.) See ei tähenda aga, et *lihavõtetel* midagi viga on ja seda kasutada ei või, pigem julgeks mitme nimetuse olemasolu käsitada kui keelelist rikkust. Asjade meelega ja meelevaldne segaseks ja keeruliseks ajamine ei peaks olema uurimuses eesmärk või väärtus omaette.

Lk. 43 on luggedu hämmastav väide, et “Suuremad linnad nagu Riia, Tallinn, Tartu, Pärnu jt. ühinesid Hansa Liiduga”. See ilmselt näpuviga (lk. 8, 53 kordub muuseumi sama viga) on selliselt aga sisuline eksimus, mida ühe keskajaurija väitekirjast leida ei sooviks. Teadagi eksisteeris keskajal kaks täiesti omaette linna – ordulinn Uus-Pärnu ja piiskopilinn Vana-Pärnu. Neist ainult Uus-Pärnu kuulus Hansa Liitu.

Kolmanda peatüki algul (lk. 81–84) arutleb autor jõulujuotude kestuse üle, nentides, et nii juotude algus kui ka lõpp ei ole allikate põhjal fikseeritavad. Selles seoses tekitab hämmastust, miks ei ole autor kasutanud 1405. aasta Tallinna rae jõulujuotude arveid, kus on selgesti kirjas, mis päevadel raad koos istus ja rohkem või vähem suurejooneliselt pidutses: nimelt 25. detsembril, laupäeval pärast seda, pühapäeval pärast seda, vana-aastaõhtul, uusaastapäeval, pühapäeval pärast seda, kolmekuningapäeval ja kesknädalal pärast seda. Et muus seoses on Anu Mänd kõnealust allikat ometi kasutanud

(vt. lk. 464), siis tekib tahtmatult küsimus, kas artiklid pole kohati ehk liiga mehhaaniliselt kokku pandud, ilma neid terviklikuks käsitluseks korralikult läbi kirjutamata.

Lk. 393 kirjutab autor: “Ka Liivimaa linnade kaupmehed tegid kolonnis mööda tänavaid ratsutades või marssides oma korporatsioonile reklaami [– –].” Kahtlane, kas selle kapitalistliku tarbimisühiskonna konteksti kuuluva tegevuse (reklaami tegema) viimine keskaja olustikku ja seisusliku ühiskonna tingimustesse on ikka päris adekvaatne? Miks pidid kaupmehed või mustpead ennast reklaamima! Kaupmeeste gildi või mustpeade vennaskonda kuulumine oli privileeg, selle üle tunti uhkust, seda polnud vaja kellelegi tõestada, või veel hullem – kellelegi teisele pähe määrada. Pealegi, seisuslikke vaheseinu kui tahes hea reklaam ületada ei aita.

Alapeatükis “Käitumisnormid ja nende rikkumine” (lk. 378–390) käsitletakse gildide skraades ette kirjutatud käitumisjuhiseid pidutsejatele. “Gildid pöörasid palju tähelepanu ka sellele, et pidutsejad üksteist ei solvaks. [– –] Kõige solvavam oli teist sõimata vargaks (*def*) või hoorapojaks (*horenn szone*) [– –] Kes kiskus teist meest juustest või löi talle klaasiga vastu pead, pidi hüvituseks andma viis turunaela vaha.” (lk. 380–381) Võib-olla tasuks muu hulgas lähemalt vaadelda, mida huvitavat võiks anda nende normide võrdlus linnaõiguses fikseerituga. Näiteks kaaslase juustest kiskumine jms. kui ebakohane käitumine on trahvi alla pandud juba Tallinnas kehtinud Lübecki õiguses: “Kui aga üks lööb teist või kisub juustest¹ või nimetab teda hoorapojaks või muul taolisel viisil, peab ta temale maksma hüvitust kuuskümmend killingit [– –].”²

Nuriseda võib viimase peatüki “Reformatsiooni mõju keskaegsele peokultuurile” (lk. 402–418) üle, see erineb teistest vähese süvenemise ja pealiskaudsuse poolest. Liiga suure osa peatükist võtab enda alla Liivimaa reformatsiooni sündmuste refereerimine (lk. 402–406). Kuidagi õõnsalt mõjub pikk lohisev loetelu, mis teemasid autori arvates Liivimaa reformatsiooni ajaloost veel käsitlema peaks: “Ebapiisavalt on uuritud näiteks selliseid teemasid nagu uue ideoloogia levitamise strateegiad, uue usu pooldamise või selle vastasseisu

põhjused erinevates sotsiaalsetes kihtides, protestantliku maailmavaate omaks võtu protsess ja tempo [– –]” (lk. 404) jne., jne. Iseenesest pole see kõik kindlasti huvitusetu, kuid kas see antud juhul aitab ikka piisavalt kaasa teema tegelikule avamisele? Ehk olnuks rohkem omal kohal nt. ülevaade reformatsiooni (ka vastureformatsiooni) mõjust rahvakultuurile laiemalt. Pealegi on “Reformatsiooni mõju keskaegsele peokultuurile” teema, mis vääriks tervet monograafiat, seda isegi keskaja Liivimaa ajaloo kontekstis.

Lõpetada tahaks aga igale keskaja uurijale tuttava tõdemusega, kuidas isegi suhteliselt suure allikabaasi olemasolu jätab ikkagi hämmastavalt palju vastusetu küsimusi. Nii jäävad ka kõnealuses uurimuses isegi täiesti elementaarsed asjad, nagu jõulujuotude algus ja lõpp, papagoi laskmise toimumise aeg vms. informatsiooni lünklikkuse tõttu teadmata või ebaselgeks. Seda hinnatavamad on aga need teadmised, sealhulgas pisidetailid, mida Anu Männi raamat keskaja Liivimaa linnade peokultuuri kohta lugejani toob.

Inna Põltsam-Jürjo

¹ 1998. aastal ilmunud Lübecki õiguse tõlkes eesti keelde on *roft* (=ropen) ekslikult tõlgitud “röövib”, vt. Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282. Der Revaler Kodex des Lübischen Rechts 1282. Transkribeeritud ja tõlkinud Tiina Kala. Tallinn, 1998, lk 63, 98.

² Samas, lk 98–99.